

УДК 339.54

**ІНДИКАТОРИ ВИМІРЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ
ВІДКРИТОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ****Ладиченко К.І., к.е.н.***Київський національний торговельно-економічний університет*

У статті систематизовано підходи до аналізу зовнішньоторговельної відкритості економіки та визначено основні індикатори, що використовуються для цього у національній та міжнародній практиці. Встановлено, що найчастіше застосовують показник частки зовнішньої торгівлі у ВВП. Такий підхід не відповідає сучасним особливостям регулювання національної економіки й не дозволяє державі вчасно реагувати на глобальні загрози, що поширюються через торговельні канали. На основі проведеного дослідження сучасного рівня зовнішньоторговельної відкритості країн світу запропоновано її оптимальний розмір. Зроблено висновок про необхідність використання у вітчизняній практиці комплексних методик оцінки зовнішньоторговельної відкритості, зокрема таких, що використовуються міжнародними організаціями. Проаналізовано рівень зовнішньоторговельної відкритості економіки України та запропоновано розширити перелік індикаторів такого моніторингу.

Ключові слова: експортна квота, зовнішньоторговельна відкритість економіки, інтенсивність зовнішньої торгівлі, індекс відкритості ринку

UDC 339.54

**INDICATORS FOR MEASURING FOREIGN TRADE OPENNESS OF
THE NATIONAL ECONOMY****Ladychenko K.I., PhD in Economics***Kyiv National University of Trade and Economics*

Approaches to measuring foreign trade openness of the national economy are systematized at the paper. The main indicators used for this purpose in the national and international practice are reviewed. There is established that the most commonly used indicator for such purpose is the foreign trade-to-GDP ratio. This approach doesn't meet modern features of the national economy regulation system and doesn't allow the state to respond to global threats that spread through trade channels. The optimal level of foreign trade openness is grounded based on the study of the trade openness of the most of the world countries. It was concluded that at national practice there is a need for comprehensive valuation techniques of foreign trade openness measurement, for example those used by international organizations. The level of Ukraine trade openness is analyzed and proposition to expand the list of such monitoring indicators is done.

Keywords: export-to-GDP ratio, foreign trade openness of the national economy, trade intensity, open markets index

Актуальність проблеми. В умовах зростання інтеграції світового господарства, взаємодія країн у всіх сферах міжнародних економічних відносин набуває все більшого значення. Першою сферою, на яку поширюється лібералізація зовнішньоекономічних відносин стає торгівля – спочатку товарами, а згодом й послугами. Чим більше обсяги та динаміка зростання торгівлі країни, тим більш відкритою вона стає. Основними факторами, що впливають на ступінь відкритості економіки, масштаби та інтенсивність економічних зв'язків національних господарств, є: природно-географічні та соціально-економічні умови країн, фактори НТП, тип регуляторної системи зовнішньоекономічних зв'язків, розвиток процесів регіональної економічної інтеграції тощо.

Разом з тим надмірна відкритість економіки може стати джерелом загроз національній економіці. Зокрема, через сферу зовнішньої торгівлі проявами загроз економічній безпеці країни можуть бути наступні:

- високий рівень залежності відтворювальних процесів за умов надмірної відкритості внутрішнього ринку від зовнішніх джерел
- деформація структури експорту та виробництва, явище «голландської хвороби»
- деіндустріалізація національних економік під впливом зовнішніх шоків
- високий рівень залежності від імпорту
- банкрутство місцевого бізнесу [1, с. 15 – 20].

Таким чином, зовнішньоторговельна відкритість економіки національної економіки з одного боку, підвищує інтеграцію країни до світової економіки та полегшує взаємодію на світовому ринку, з іншого створює підґрунтя для підвищення рівня незахищеності внутрішнього ринку та стає каналом перенесення зовнішньої турбулентності у національний простір.

Аналіз останніх наукових досліджень. Питання вимірювання зовнішньоторговельної відкритості національних економік широко висвітлені як у вітчизняній, так й в закордонній літературі. Серед вітчизняних науковців широко відомі праці А. Філіпенко, В. Сіденка, В. Новицького, О. Даниленка, які визначили методологічні засади формування відкритої національної економіки, І. Маркович, котра систематизувала методичні підходи закордонних авторів щодо вимірювання торговельної відкритості, У. Ніконенко, яка провела

порівняльний аналіз відкритості економічно розвинених країн та країн з трансформаційною економікою та інших. За кордоном також існує велика кількість праць присвячених емпіричному аналізу відкритості національних економік та методичним підходам його проведення. Зокрема, слід відмітити роботи Вілсона К., Скволлі Дж., Харісона Дж., Хекмена Б, Алкала Ф. та інших.

Відмічаючи значний науковий теоретико-методологічний та практичний доробок зазначений авторів, слід відмітити відсутність визначення оптимального та загрозливого рівня зовнішньоторговельної відкритості національної економіки.

Метою роботи є систематизація методичних підходів до вимірювання зовнішньоторговельної відкритості економіки та визначення на їх основі оптимального її рівня.

Викладення основного матеріалу дослідження. Дослідження підходів науковців до поняття «відкрита економіка» показує, що в першу чергу вона пов'язана із зовнішньоторговельною відкритістю. Так, на думку О. Даниленка, під відкритою економікою розуміють таке національне господарство, напрям розвитку якого визначається тенденціями, що діють у світовому господарстві, а зовнішньоекономічні зв'язки посилюються, при цьому зовнішньоторговельний обіг досягає такого рівня, коли він починає стимулювати загальний економічний ріст [2]. На думку Г. Аніловської та Н. Охлопкової, поняття відкритої економіки визначається, як сукупність усієї господарської взаємодії із зарубіжжям, в першу чергу, товарообміном [3, с. 3; 4, с. 11]. Також Г. Аніловська виділяє дві основні ознаки відкритості економіки: господарська демократія, що визначає організацію виробничих відносин всередині країни, „відкриває» внутрішні ринки, та лібералізація зовнішньоекономічної діяльності, а також інтенсифікація міжнародних зв'язків, спрямованість на всебічне використання зовнішньої сфери з метою стимулювання економічного зростання та добробуту. Побірченко В.В. та Хачатурян Л. підтримують думку С. Носової та зазначають, що відкритість економіки є умовою, за якої будь-який економічний суб'єкт має право здійснювати зовнішньоторговельні операції, тобто іноземні юридичні та фізичні особи на рівних умовах з усіма виробниками діють на внутрішньому ринку згідно із законодавством країни та міжнародними нормами [5, с. 311].

Кремень О.І. визначає відкриту економіку, як цілісний господарсько-економічний комплекс, який вільно взаємодіє із світовим ринком на підґрунті міжнародного поділу праці, є умовою успішного розвитку зовнішньоторговельної співпраці між країнами на основі поглиблення спільного підприємництва, організації зон вільної торгівлі, ефективного використання порівняльних переваг [6]. Згідно із баченням Г. Фейгіна, відкрита економіка є системою ринків, у якій представлено зарубіжний сектор [7, с. 23]. Білоруський економіст Л. Петровська вважає, що відкритість економіки проявляється на трьох рівнях: експорт товарів та послуг, приплив і відплив капіталу та рух валюти [8, с. 89].

Як можна побачити з проведеного аналізу, відкритість економіки передбачає в першу чергу інтегрованість внутрішнього ринку до світового, а отже, зовнішньоторговельну відкритість національної економіки.

Для оцінки відкритості економіки використовують велику кількість методичних підходів, що базуються як на окремих показниках, так й на комплексних методиках. Найбільш використовуваними показниками є експортна та імпортна квоти, тобто питома вага експорту та імпорту у ВВП, а також зовнішньоторговельна квота, що вимірюється як частка середньоарифметичної суми експорту та імпорту у ВВП. Ці показники, на нашу думку, можуть дещо однобоко відображати обсяги зовнішньоторговельних операцій, оскільки їх значення можуть бути скориговані під дією відповідної політики уряду. Для прикладу, значення імпоротної квоти під час проведення політики протекціонізму знижується, а значення експортної квоти, навпаки, зростає за значної конкурентоспроможності країни на світовому ринку, досягнутої за допомогою відповідної внутрішньої економічної політики [9, с.161]. О. Кремень розглянуті показники зараховує до показників функціональної відкритості, тобто такої, яка пов'язана із участю країни у системі міжнародного поділу праці, і відображає ступінь її залучення до міжнародного торговельного обороту [10]. Саніна О.Р та Кірієнко Ю.А. пропонують доповнити цей перелік показників розрахунком частки експорту у наявних ресурсах.

Граничне значення експортної квоти для визначення економіки як відкритої також є дискусійним питанням. Так відомий дослідник Є.Ф. Авдокушин у 90-х рр. ХХ ст. визначав прийнятною для відкритої економіки розмір експортної квоти на рівні 10 % [11, с. 31]. Проте,

останнім часом дедалі поширеним стає підхід, відповідно до якого вчені наголошують, що значення цих показників на рівні 10% було адекватним для 50–70 рр. минулого століття, з урахуванням при цьому особливостей функціонування і розвитку сучасного світового господарства, граничних значень експортної й імпоротної квот, які свідчили б про відкритість економіки окремої країни, і пропонують встановити їх на рівні 45% [12, с. 56].

Проведені нами дослідження показали, що у 2013 р. жодна країна світу, що не має форм-мажорних обставин розвитку (війни, наслідки стихійних лих тощо), не мала експортної квоти нижче 10 %. Більш того для країн, розвиток яких тісно пов'язаний із транзитом товарів чи великими обсягами торгівлі фінансовими послугами експортна квота сягає 150 % і більше. Наприклад, Гонконг має експортну квоту на рівні 221 %, Сінгапур 199 %, Люксембургу – 159 %.

Більшість країн мають експортну квоту на рівні від 20 до 45 % (табл. 1).

Таблиця 1. Розподіл країн світу за розміром експортної квоти у 2013 р.

<i>Розмір експортної квоти, %</i>	<i>Кількість країн, од</i>	<i>Частка від загальної кількості країн, %</i>	<i>Приклад країн</i>
11 – 35	57	41,0	Бразилія (12,5), США (13,4), Японія (16,9), Австралія (20,3), Індонезія (23,6), Туреччина (25,4), Китай (26,0)
35 – 55	47	33,8	Норвегія (38,0), Фінляндія (40,5), Румунія (43,0), Грузія (43,9), Україна (46,2), Польща (47,9), Саудівська Аравія (53,7)
55 – 80	18	12,9	Австрія (56,3), Болгарія (70,2), Чехія (79,3), Таїланд (69,6), Словенія (78,0), Білорусь (61,5)
80 – 105	12	8,6	Малайзія (82,4), Бельгія (86,2), Угорщина (96,1), ОАЕ (100,9), Мальта (95,0)
більше 105	5	3,6	Люксембург (159), Сінгапур (199), Гонконг (221)

Джерело: розраховано автором за даними ЮНКТАД

З огляду на проведений аналіз, вважаємо, що оптимальний рівень зовнішньоторговельної відкритості, що дозволяє країні одночасно інтегруватись у світову економіку та забезпечує достатній рівень економічної безпеки становить 35 %. Цей показник притаманний більшості економічно розвинутих країн світу. Крім того в умовах посткризового розвитку світової економіки до такого рівня зменшується торговельна відкритість й більшості країн, зі зростаючими ринками та з трансформаційною економікою.

Відкритість економіки України з огляду на розмір експортної квоти із 2000 до 2013 рр. значно знизилась. Її розмір зменшився із 62,8 % до 46,2 %. Однак це пов'язано в першу чергу не з зменшенням відкритості, а із погіршенням кон'юнктури зовнішніх ринків та економічної ситуації в країні в цілому.

Зовнішньоторговельна квота майже в усіх аналізованих країнах до середини 2000-х років мала тенденцію до зростання. У 2008–2009 рр. цей показник знизився в результаті скорочення всіх торговельних операцій, зумовлених світовою фінансовою кризою. Зростання торговельної відкритості спостерігається вже з 2010 р.

Дискусія про доцільність застосування різноманітних показників для оцінки відкритості національної економіки знайшла своє відображення й у різноманітних документах міжнародних організацій, що оцінюють інтегрованість національних економік у світову та відповідно здійснюють їх класифікацію за ступенем відкритості.

Так, у звіті ОЕСР щодо оцінки розвитку науки, технологій та промисловості за основу оцінки відкритості економіки також прийнято зовнішньоторговельну квоту [13]. За оцінками ОЕСР найбільш відкритими з країн організації є Ірландія, Угорщина, Словаччина та Бельгія, найменш – Бразилія, Японія та США, а також інші країни БРІКС (Росія, Індія, Індонезія, Південна Африка). На думку фахівців організації це пояснюється тим, що менші країни експортують вужчий перелік товарів та послуг та зацікавлені у задоволенні внутрішнього ринку більшою кількістю імпорту, що не можливо виробити всередині країни. Крім того на зовнішньоторговельну відкритість впливає значущість внутрішньофірмової торгівлі, інтегрованість до міжнародних мереж постачання, а також частка неторгуємих послуг у структурі економіці країни.

Часто використовується й так званий показник торговельної відкритості економіки, що розраховується як відношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП країни [наприклад 14, с.35]. У статистичній базі Світового банку представлено дані щодо динаміки даного показника по всіх країнах членах організації (табл. 2).

В цілому з 1960 р. до 2013 р торговельна відкритість країн світу в середньому збільшилась більше ніж удвічі. Найвищу торговельну відкритість мають країни з високим доходом на душу населення, що не входять до ОЕСР, країни Балтії та центральної Європи, а також маленькі острівні країни Тихого океану.

Таблиця 2. Торговельна відкритість провідних груп країн світу

Група країн	1960р.	1970р.	1980р.	1990р.	2000р.	2006р.	2010р.	2013р.
Світ в цілому	25,63	28,21	40,12	38,74	50,12	56,75	56,23	59,62
Країни з високими доходами на душу населення	25,58	28,69	40,65	39,10	49,47	54,80	55,65	59,55
Країни ОЕСР з високими доходами на душу населення	23,29	25,89	36,94	35,51	45,52	49,68	50,48	54,62
Країни з високими доходами на душу населення, що не входять до ОЕСР	104,53	118,75	137,69	139,29	145,12
Країни з середніми доходами на душу населення	37,19	53,22	65,64	59,02	59,97
Країни з низькими доходами на душу населення	31,39	30,32	38,95	34,05	43,83	55,99	55,58	59,61
Країни Центральної Європи та країн Балтії	55,51	87,06	108,32	110,09	122,03
Країни Східної Азії та тихоокеанського регіону	31,81	33,72	49,08	40,05	50,45	65,54	62,38	64,97
Країни Європи та Центральної Азії	39,05	39,60	51,45	51,85	69,06	73,78	74,43	80,07
Країни ЄС	38,78	39,79	50,88	51,67	68,35	74,07	74,82	80,52
Країни Північної Америки	11,11	13,03	22,57	22,04	29,35	29,97	30,57	32,40
Країни Латинської Америки Та Карибського регіону	25,36	24,27	32,66	37,65	43,56	50,22	48,35	50,48
Країни Близького Сходу та Північної Африки	..	61,55	81,35	69,21	66,23	86,29	90,48	93,45
Країни Південної Азії	13,01	11,16	20,08	19,60	28,86	44,85	46,27	50,66
Країни Африки Південніші Сахари	48,17	44,91	63,19	50,16	64,33	68,16	61,73	64,02
Найменш розвинуті країни світу	..	31,78	44,37	37,26	56,36	64,46	60,85	62,92

Джерело: побудовано автором на основі даних Світового банку [15]

При розрахунку квоти країни у МВФ також використовується показник відкритості економіки, що оцінюється як середньорічна сума поточних платежів та поточних надходжень (товари, послуги, доходів та трансфертів) за п'ятирічний період, тобто середньорічний баланс рахунку поточних операцій [16].

Найбільш розгорнуту класифікацію країн за ступенем відкритості економіки надає Міжнародна торговельна палата (МТП) у своїх щорічних звітах, що присвячені відкритості ринків національних економік. В основу звіту покладено розрахунок індексу відкритості ринку, що включає зокрема й зовнішньоторговельну відкритість. Крім того індекс відкритості ринку оцінює торговельну політику країни, відкритість для інвестицій та торговельну інфраструктуру.

Аналіз торговельної політики має першочергове значення під час аналізу відкритості економіки, що зумовлено зростанням протекціоністських тенденцій після кризи 2008-2009 рр. Так, у період з листопада 2008 р. по березень 2012 р., в усьому світі реалізовано понад 1000 заходів торговельної політики, що мали дискримінаційний

характер, при чому їх частка в загальному обсязі запроваджених заходів зросла з 60% у 2009 р. до 80% в 2012 р.

У доповіді лідерів G20, СОТ, ОЕСР і ЮНКТАД 2012 року зазначено, що країни G20 продовжують посилення протекціоністських заходів й за оцінками, вони вже охоплюють близько 3% світового обсягу зовнішньої торгівлі товарами і близько 4% від торгівлі країн G20.

Таким чином, комплексний підхід до відкритості економіки дозволяє глибше оцінити вплив різних факторів на розмір зовнішньоторговельної квоти.

Для оцінки зовнішньоторговельної відкритості МТП використовує три кількісні показники: показник торговельної відкритості, обсяг імпорту товарів та послуг на душу населення та темп приросту реального імпорту товарів. Велика увагу оцінки імпорту приділяється тому, що саме відкритість ринку до імпорту визначає, на думку експертів організації, мінімізацію імпортних бар'єрів та відкритість ринку для іноземних постачальників.

На основі розрахунку індексу відкритості, країни поділяються на 5 великих груп: переважно відкриті, відкриті вище середнього, помірні (середня) відкритість, відкритість нижче середнього, дуже слабка відкритість ринку.

Дослідження охоплює 75 країн світу, що представляють 90 % світового імпорту товарів та послуг.

За дослідженням МТП країни за ступенем відкритості розподіляються доволі нерівномірно (табл. 3).

Таблиця 3. Групи країн відповідно до індексу відкритості ринку за МТП

№	Назва групи	Кількість учасників	Назва країн
1.	переважно відкриті	2	Гонконг, Сінгапур
2.	відкриті вище середнього	27	Люксембург, Бельгія, ОАЕ, Норвегія, Швейцарія, Канада, Великобританія, Австралія, Німеччина, Болгарія тощо
3.	помірні (середня) відкритість	25	Малайзія, Польща, Франція, Україна, США, Японія, Таїланд, Мексика тощо
4.	відкритість нижче середнього	18	Казахстан, Єгипет, Китай, Росія, Аргентина, Індія, Бразилія, Венесуела тощо
5.	дуже слабка відкритість ринку	3	Бангладеш, Судан, Ефіопія

Джерело: побудовано автором на основі [17]

Україна із показником 3,2 за рівнем торговельної відкритості займає в цілому в рейтингу 37 позицію між Францією та Румунією.

У рейтингу економічної свободи однією з чотирьох складових також виступає оцінка відкритості ринку, що включає торговельну,

інвестиційну та фінансову свободу. Експерти рейтингу визначають торговельну свободу як відсутність тарифних та нетарифних обмежень у зовнішньоторговельній сфері. За рівнем торговельної свободи перші позиції у рейтингу 2015 року займають Гонконг, Ліхтенштейн, Макао, Сінгапур та Швейцарія. Україна займає 46 місце із показником 85,8 [18].

Висновки. В сучасних умовах розвитку світової економіки показники функціональної зовнішньоторговельної відкритості, так як частка експорту та імпорту у ВВП, середньозважений обсяг зовнішньої торгівлі у ВВП, інтенсивності торгівлі та інші, не дозволяють адекватно оцінити рівень інтегрованості країни у міжнародні торговельні відносини. Більш ефективними є комплексні методики, що застосовуються міжнародними організаціями та включають не тільки кількісний аналіз співвідношення макроекономічних показників національної економіки, але й поглиблене вивчення торговельної політики держави та оцінку рівня розвитку торговельної інфраструктури. Проведене дослідження дозволило визначити оптимальний рівень частки експорту у ВВП країни на рівні 35 %, що дозволить країні захистити внутрішній економічний простір від зовнішньоекономічних загроз та разом з тим, успішно інтегруватись до світового товарного ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міжнародна економіка: підруч. для студ. вищ. навч. закл. : в 2-х ч. / за ред. А.А. Мазаракі. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. – Ч.1. – 564 с.
2. Даниленко О.Л. Відкрита економіка як передумова взаємодії внутрішнього і зовнішнього ринків [Електронний ресурс] / О.Л. Даниленко. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/ONG/Economics/2_danilenko%20o.l..doc.htm.
3. Аніловська Г.Я. Відкрита економіка: проблеми економічної безпеки [Текст] / Г.Я. Аніловська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 1. – С. 36–47.
4. Охлопкова Н. В. Интернационализация рынка труда при переходе к открытой экономике: автореферат дис. ... доктора экономических наук: 08.00.14 / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – Москва, 2001 - 52 с.
5. Побирченко В.В. Открытость экономики Украины в условиях глобализации / В.В. Побирченко, Л. Хачатурян // Экономика Крыма. – 2012. - № 1. – С. 310 – 315.
6. Кремень О.І. Напрями розвитку відкритості економіки України. [Електронний ресурс] / О.І. Кремень. – Матеріали II Международной научно-практической Интернет-конференции «Проблемы формирования новой экономики XXI века» (25-26 декабря 2009 г.) – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2009new/2_kremen.php

7. Фейгин Г. Ф. Открытая экономика: макроэкономический подход: учебное пособие / Г. Ф. Фейгин; Федеральное агентство по образованию, Гос. образовательное учреждение высш. проф. образования «Санкт-Петербургский гос. ун-т экономики и финансов», Каф. общ. экономической теории. - 2-е изд., перераб. и доп. – Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского гос. ун-та экономики и финансов, 2007 - 95 с.
8. Петровская Л., Шипук П. Модели открытой экономики [Текст] / Л. Петровская, П. Шипук // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1998. – №4. – С. 89–92.
9. Саніна О. Р. Індикатори оцінки відкритості економічної системи України / О. Р. Саніна, Ю. А. Кірієнко // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : [збірник наукових праць] : (спеціальний випуск Інституту підприємництва та перспективних технологій) / відповідальний редактор О. Є. Кузьмін. - Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. - С. 158-166. - (Вісник / Національний університет «Львівська політехніка»; № 704).
10. Кремень О.І. Відкритість економіки та напрями її оцінки [Електронний ресурс] / О.І. Кремень. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2009_31/Zmist/1PDF.pdf
11. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения: Учебник. – М.: Юристъ, 1999. – 368 с.
12. Ніконенко У. М. Макроекономічні індикатори відкритості глобальної економіки. / У.М. Ніконенко // Наукові записки. – 2012. - № 4. – С. 54 – 63.
13. OECD Science, Technology and Industry 2011: innovation and growth in knowledge economy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/oecd-science-technology-and-industry-scoreboard-2011_sti_scoreboard-2011-en
14. Василенко В.М. Оцінка впливу глобалізації на економічне зростання України / В.М. Василенко, Т.О. Даниліна // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2004. – Выпуск 69. – С. 34. – 43.
15. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx>
16. Tweedie A. Quota formula review. – 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2012/021012.pdf>
17. ICC Open market index 2013. 2-d ed. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iccwbo.org/global-influence/g20/reports-and-products/open-markets-index/>
18. Офіційний сайт Рейтингу економічної свободи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/explore>